

ESBAB-I NÜZÛL*

Mennâu'l-Kattân

Çev.: Doç.Dr. Erdoğan PAZARBAŞI**

Yrd. Doç. Dr. İbrahim GÖRENER***

Kur'an, insanlığı açık bir yola iletmek, ona dosdoğru yolu göstermek, temelinde Allah'a ve elçilerine iman bulunan yüce hayat prensiplerini insanlık için kurmak amacıyla inmiştir. Kur'an, geçmişin ahvâlini, içinde yaşanan zamanın olaylarını ve geleceğin haberlerini anlatmaktadır. Kur'an'ın büyük çoğunluğu öncelikle bu genel amaçlar için inmiştir. Ancak sahabe, Hz. Peygamber'le birlikte buldukları süre içerisinde bazı olaylara şahit olmuşlardır. Bazan aralarında geçen özel bir olayda Allah'ın hükmünü bilme ihtiyacı duyarlar veya bir konuyu anlayamazlar, İslâm'ın o konudaki kararını bilmek için Rasulullah'a sorarlardı. Bu türlü olay veya soru karşısında da bazan âyet nazil olurdu. İşte böyle durumlar, esbâb-ı nüzûl ilmiyle öğrenilebilmektedir.

Alimlerin Esbâb-ı Nüzûle Verdikleri Önem

Kur'an ilimleri sahasında çalışanlar, sebab-i nüzûl bilgisine önem vermişler, Kur'an tefsirinde buna büyük bir ihtiyaç duymuşlardır. Onlardan bir bölümü, bu konuda müstakil eserler de yazmışlardır. Bu yazarların en başında gelenler, Buhârî'nin hocası **Ali b. el-Medîni**, Esbâb-ı Nüzûl adlı eserin sahibi **Vâhidî**¹, bir katkıda bulunmaksızın isnadları kaldırarak Vâhidî'nin kitabını kısaltan **Ca'berî**², esbâb-ı nüzûl alanında eser yazan Şeyhülislâm **İbn Hacer**.³ Suyûtî, onun bu eserinin bir bölümünü gördüğünü ama onu tam olarak inceleme imkanı bulamadığını belirtmektedir. **Suyûtî**⁴ de, bu alanda bir eser yazmış ve şöyle demiştir: "Ben bu konuda özlü, müstakil, önemli bir eser yazdım. Bu alanda da benim çalışmam ilktir. İsmi; **Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâb-ı n-Nüzûl'dür**"⁵.

* Mennâu'l-Kattân, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an**, "Esbâbu'n-Nüzûl", Beyrut 1987, s. 75-99.

** Erciyes Ü. İlahiyat F. Öğretim Üyesi

*** Erciyes Ü. İlahiyat F. Öğretim Üyesi

¹ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmet en-Nahvî el-Müfessir (ö. 427/1035).

² Burhaneddin İbrahim b. Ömer (ö. 732/1331). Kur'an ilimlerine ilgi duyan ve buna önem veren Ca'berî, bu alanda: **Ravdatu't-Tarâif fî Resmî'l-Mesâhif** ve **Kenzu'l-Meânî** adlı eserler yazmıştır. Kenzu'l-Meânî, Şâtıbî'nin Kırâât adlı eserinin şerhi mahiyetindedir.

³ Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn el-Hâfız el-Askâlânî Ahmed b. Ali (ö. 852/1448). Filistin'deki Askalan şehrine mensuptur. İlgi alanı hadis olup, hadis ilimleri alanında meşhur olmuştur. Onun kitaplara, bu ilim dalının temel eserleri olarak kabul edilmektedir.

⁴ Celaluddin Abdurrahman Suyûtî (ö. 911/105).

⁵ Bkz. Suyûtî, **İtkân**, I, 28.

Sebeb-i Nüzûl Bilgisinin Dayanakları

Nüzûl sebeplerini bilme konusunda âlimler, Hz. Peygamber'den sahih rivâyetle gelen bilgilere dayanmaktadırlar. Sahabeden gelen bilgi de aynı değerdedir. Çünkü sahabenin bu türden verdiği sarîh haberler, bir olay hakkında kendi görüşlerini yansıtan bilgiler olmayıp, bütünüyle rivâyete dayalı bilgilerdir. Bu yüzden böyle haberler, merfû haber hükmündedir. Vâhidî'ye göre; Kur'an'ın nüzûl sebebiyle ilgili bir sözün kabul edilebilmesi için, bunun rivâyete ve nüzûl olayına şahit olan, sebepleri anlayan, bunu bilmek için inceleme ve araştırma yapan kişilerden işitilmesine dayanması gerekir. Bu, selef âlimlerinin de prensibidir. Onlar böyle bir konuda emin olmadan birşey söylemekten kaçınırdı. Nitekim *Muhammed b. Sirin*⁶ Kur'an'dan bir âyeti Abeyde⁷'ye sorduğunda: "*Allah'tan kork ve doğru konuş. Allah'ın Kur'an'ı ne hakkında indirdiğini bilen (sahabe) öbür âleme gitti*" demiştir. Tâbiinin ileri gelen âlimlerinden olan İbn Sîrîn'in rivâyeti araştırırken ve ayrıntılarına bakarken böyle söylemesi, sahih sebeb-i nüzûllere dayanmanın gereğini göstermektedir. Bu açıdan sahabeden nakledilen görüşlerden sebeb-i nüzûl hakkında güvenilir olanlar, sıygası müsned durumunda olup, aynı zamanda ifadesi ile bu haberin kesinlikle sebeb-i nüzûl olduğunu bildirenlerdir.

Suyûtî'ye göre tâbiinin sebeb-i nüzûl konusundaki açık görüşü kabul edilir ve bu haberin kaynağı güvenilir olup Mucâhid, İkrime, Said b. Cübeyr gibi doğrudan sahabeden nakleden tefsir üstadlarından ise, bir diğer mürsel haberle de destekleniyorsa, bu haber, mürsel hükmünde olur⁸.

Vâhidî, çağdaşı alimleri, sebeb-i nüzûl konusunda gevşek davranmakla suçlamakta ve iftiradan, yalandan kaçınmadıklarını ileri sürmektedir. Onları şu sözleriyle de çok kötü bir âkibete karşı uyarmaktadır: "*Bugün herkes birşeyler icad etmekte, yalanlar ve düzmeceleler uydurmaktadır. Çünkü yuları cehalete kaptır-mışlar, âyetin sebebini bilmeyen cahile yapılan tehdidi de düşünmemektedirler*".

Sebeb'in Tarifi

Bu açıklamalardan sonra, sebeb-i nüzûlün iki konuya ait olduğu söylenebilir.

1- Bir olay olur, onunla ilgili âyet iner. İbn Abbas'tan rivayet edilen şu olay buna örnek teşkil eder: "*(Önce) En yakın akrabaları uyar*"⁹ âyeti nazil olunca, Rasulullah doğruca Safâ tepesine çıkar ve sabahı bekler. İnsanlar etrafından toplanınca: "*Ey ahâli, şu tepenin arkasında size saldırmaya hazırlanan bir ordunun olduğunu söylesem inanır mısınız? deyince: Senin yalan söylediğini hiç görmedik, dediler. Bunun üzerine: Ben büyük bir azaba karşı sizi uyarın birisiyim*" dedi.

⁶ Basra alimlerinden bir tabiidir. Hadis ilimleri ve rüya tabiri konusunda şöhret bulmuştur. İbn Sîrîn, Hz. Peygamber'den birçok rivâyette bulunanlardan biriydi.

⁷ Ubeyde değil, Abeyde şeklinde, Abeyde b. Amr es Selmânî, Hz. Peygamber'in vefatından iki sene önce müslüman olmuş ama onunla görüşmemiştir.

⁸ Suyûtî, İtkan, I, 31.

⁹ 26. Şuarâ. 214.

Ebû Leheb de¹⁰: "Yazıklar olsun. Bunun için mi bizi topladın?" diye karşılık verdi, sonra kalkıp gitti. İşte "Ebû Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da"¹¹ âyeti bu olay üzerine nazil olmuştur¹².

2- Rasulallah'a bir soru sorulur, bu konudaki hükmü açıklamak üzere âyet iner. Havle bnt. Sa'lebe olayı buna bir örnektir. Kocasını Evs b. Sâmit ona zihâr¹³ yapmıştı. Bunun üzerine kadın Rasulallah'a şikâyete varmıştı. Hz. Aîşe'den rivayet edildiğine göre, o, şöyle demiştir: "Duyuşu herşeyi içine alan zâtı tenzih ederim ki, ben Havle bnt. Sa'lebe'nin dediklerinin bir bölümünü işittim. Rasulallah'a kocasını şikâyet ederek: "Ey Allah'ın Resulu, O, benim gençliğimi tüketti, karnımı ona açtım. Şimdi yaşım ilerledi ve doğurganlığım kesildi diye bana zihâr yapıp terketmek istiyor. Ya Rabbî! Sana derdimi açıyorum" diyordu. Çok geçmeden Cebrâil şu âyetleri getirdi: "Kocasını hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir"¹⁴. Buradaki koca, Evs b. Sâmit'tir"¹⁵.

Bu, insanın herbir âyete bir sebep arayacağı biçiminde anlaşılmalıdır. Çünkü Kur'an'ın nüzûlü hadise ve olaylara, açıklama talepleri ve sorulara bağlı değildir. Aksine Kur'an, başlangıçta imanın temelleri, İslam'ın gerekleri, fert ve toplum hayatı sahasında Allah'ın isteklerini bildiren Kur'an âyetleri inmekteydi.

Ca'berî'ye göre Kur'an iki şekilde inmiştir. Başlıbaşına inen kısım. Bir olay veya sorunun peşinden inen kısım¹⁶. Bu nedenle sebep-i nüzûl, *Kur'an'ın hakkında indiği olayın meydana geldiği veya sorunun sorulduğu an ve durumla ilgili bilgidir*. Sebeb-i nüzûl bilgisinde yapılan bir yanlışlık, bu ilmin sınırlarını genişletip, geçmiş olaylarla ilgili haberleri de bunun içerisine sokmaktır. *Vâhidî'nin Fîl sûresi* tefsirinde yaptığı böyle bir yanlıştan uzak kalmak için Suyûtî ve sebep-i nüzûl yazarları, sebep-i nüzûlü tarif ederken; *olayın olduğu günlerde inen âyet* kaydını eklemektedirler. *Vâhidî'ye göre Fîl sûresinin iniş sebebi, Habeşlilerin Mekke'ye gelme olayıdır. Halbuki bunlar nüzûl sebep-i sayılmayıp, Nûh, Ad, Semûd kavimlerinden, Ka'be'nin inşasından ve benzerinden sözedene kıssalar kabilindedir ve bu geçmiş olayları anlatma konusuna girmektedir. Yine Vâhidî: "Allah, İbrâhîm'i dost edinmiştir"¹⁷ âyetinde de, O'nun dost edinme sebebini, sebep-i nüzûl sanmıştır. Oysa açıktır ki, bu, Kur'an'ın nüzûl sebebi konusuna girmemektedir¹⁸.*

¹⁰ İsmi, Abdül-Uzzâ b. Abdülmuttalib b. Hâşim'dir.

¹¹ 111. Tebbet, 1.

¹² **Buhârî**, Tefsîru Sûreti Tebbet, 1; **Müslim**, İmân, 355.

¹³ **Zihâr**: Erkeğin karısına: "Sen bana, anamın sırtı gbsin" demesidir. Bunu ifade eden başka cümle biçimleri konusunda değişik yorumlar da bulunmaktadır.

¹⁴ 58. Mücâdele, 1.

¹⁵ İbn Mâce, İbn Ebî Hâtim, Hâkim, İbn Merdûye ve Beyhakî tahrir etmiştir (bkz. İbn Mâce, Talâk, 25).

¹⁶ Suyûtî, İtkân, I, 28.

¹⁷ 4. Nisâ, 125.

¹⁸ Suyûtî, İtkân, I, 31.

Sebeb-i Nüzûl Bilgisinin Yararları

Nüzûl sebeplerini bilmenin en önemli yararları şunlardır:

a. Bir hükmün yasalaşmasını gerektiren hikmeti açıklamak, ayrıca olayların çözümü konusunda toplumun yararına olarak dinin, umûmî maslahatları gözetmesini anlamak.

b. Lafzın umûmiliği değil de, sebebin husûsiliği önemlidir diyen gruba göre; sebeb-i nüzûl, umumî ifade tarzıyla gelen âyetin hükmünü tahsis eder. Bu, ileride de açıklanacağı üzere tartışmalı bir konudur. Bu özelliğe örnek:

*"Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır"*¹⁹ âyetidir.

Anlatıldığına göre, Mervân hizmetçisine demiştir ki: Ey Râfi! İbn Abbâs'a git ve: 'Eğer bizden her eriştiğine sevinen ve yapmadığıyla övülmesini seven herkes azaba uğrayacaksa hiçbirimiz bunun dışında kalamayız öyle mi?' diye sor. Bu soruya karşılık olarak İbn Abbâs: 'Bu âyetin sizinle bir ilgisi yok. Ayet, ehl-i kitâb hakkında inmiştir' demiş ve sonra şu âyeti okumuştur:

*"Allah, kendilerine kitap verilenlerden: 'Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı. Onlar ise, bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alış, veriy ne kötü!"*²⁰.

İbn Abbâs demiştir ki: Rasulullah, ehl-i kitâba bazı şeyler sormuş, onlar ise bu sorulara istenen cevabını vermeyip, geçiştirmişler ve konu değiştirmişlerdir. Onun yanından çıkarken de, sorduklarına cevap vermişçesine övülmeyi beklemişler, öte yandan, soruların cevabını gizledikleri için de sevinmişlerdi²¹.

c. İnen âyetin lafzı umûmî olur ve bunun tahsis edileceğine dair de delil bulunursa, sebebin bilinmesi, onun sınırlarını aşan noktalara tahsis edilmesini önler. Onu belirlenen sınır dışına da çıkarmak uygun düşmez. Çünkü umûmî lafız içerisine sebebin şeklinin de girdiği kesindir. Bu şekli ictihadla da olsa genişletmek caiz değildir. Çünkü ictihad zannîdir. Cumhurun görüşü de bu yöndedir. Bu özelliğe örnek:

*"Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya âhirette lanetlenmişlerdir. Yapmış olduklarına dilleri, elleri ve ayaklarının aleyhlerinde şahitlik edeceği gün, onlar için çok büyük bir azap vardır. O gün Allah onlara gerçek cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır"*²².

âyetleridir. Bunlar sırf Aişe (r.a) veya onun yanında peygamberlerin diğer eşleri hakkında inmiştir. İbn Abbas'tan *"Namuslu mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar"* âyeti hakkında gelen bir rivâyette o, bu âyetin sadece Aişe (r.a) hakkında

¹⁹ 3. Al-i İmrân, 188

²⁰ 3. Al-i İmrân, 187.

²¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 298

²² 24. Nûr, 23-25

indigini belirtirken²³ yine ondan gelen diğeri bir rivâyette de: "Aişe ve Hz. Peygamber'in diğeri eşleri hakkında inmiştir. Allah, bu suçu işleyenin tevbesini kabul etmemiştir. Oysa diğeri mümin kadınlara iftira atanların tevbesini kabul etmektedir, dedikten sonra:

*"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkardır. Ancak bundan sonra tevbe edip, ıslah olanlar müstesnadır. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir"*²⁴.

âyetlerini okumuştur²⁵. Buna göre: "Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar" âyetinin umumiliğini tahsis ediyor görünen, "iftiracının tevbesinin kabul edileceği" âyeti, bu tahsis ile, Aişe (r.a) veya peygamberin diğeri eşlerine iftira edenleri içermemektedir. Çünkü bu suçun afvı sözkonusu değildir. Zira umumî lafzın içerisinde sebebin şeklinin dahil olduğu ke-sindir.

d. Sebeb-i nüzülü bilmek, Kur'an anlamlarının anlaşılması ve bazı âyetlerin tefsirinde karşılaşılan ve sebeb-i nüzül bilmeden çözülemeyen problemlerin giderilmesinde en etkin yoldur. Vâhidî'ye göre bir âyetin tefsiri, âyetin arkaplanına ve sebebine vakıf olmadan bilinemez. *İbn Dakîk el-İd'e* göre de sebeb-i nüzülün belirtilmesi; Kur'an manalarının anlaşılmasında en emin metottur. *İbn Teymiye* ise; "sebeb-i nüzülü bilmek âyetin anlaşılmasına yardım eder. Çünkü sebebin bilinmesi, müsebbibin bilinmesine götürür" demektedir²⁶. Mervân b. Hakem'in anlamakta güçlük çektiğini az önce belirttiğimiz Alî İmrân 188. âyeti barada da bir misal olmaktadır. Mervan b. Hakemin bu müşkilini İbn Abbâs, nüzul sebebini açıklayarak gidermiştir.

Bu konuya bir başka örnek de: "*Doğrusu Safâ ve Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya Umre yaparsa, bunları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak iyilik yaparsa, şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir"*²⁷ âyetidir.

İlk bakışta âyet, sa'yin farz olduğunu göstermemektedir. Çünkü günahın olmadığını belirtilmesi, farziyete değil mübahlığa işaret eder. Nitekim bazı âlimler de âyetin zahirine bakarak bu görüşe sahip olmaktadır²⁸. Hz. Aişe de, sebeb-i nüzüle dayanarak Urve b. Zübeyr'in âyeti anlayışını kabul etmemiştir. Şöyle ki sahabe, Safa ile Merve arasında koşmayı, cahiliye adetinden olması gerekçesiyle günah sayıyorlardı. Cahiliye döneminde Safa tepesinde İsâf, Merve'de ise Nâile adında iki put bulunurdu. Cahiliye dönemi insanları da bu ikisi arasında koşarken, bu iki

²³ İbn Ebî Hâtim, Hâkim ve İbn Merdûye.

²⁴ 24. Nûr, 4-5.

²⁵ Saîd b. Manisûr, İbn Cerir, Taberânî ve İbn Merdûye tahrir etmiştir (bkz. İbn Cerir ve İbn Kesir tefsirleri).

²⁶ Suyûtî, İtkân, I, 28.

²⁷ 2. Bakara, 158.

²⁸ Zemahşerî'nin Keşşâfta nakline göre Ebû Hanîfe; sa'yin vâcip olduğunu, bir rukun olmadığını, terkedenin kurban kesmesi gerektiğini savunurken, İbn Abbas, İbn Zübeyr, Enes b. Mâlik ve İbn Sîrin; sa'yin farz olmadığını söylemişlerdir.

puta dokunurlardı. Hz. Aîşe'den rivayet edildiğine göre; Urve ona, Allah'ın: "*Doğrusu Safâ ve Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya Umre yaparsa, bunları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur*" buyurduğunu bilmiyor musun? O halde bana göre birisinin bu iki tepeyi tavaf etmemesinde bir günah yoktur deyince, Hz. Aîşe: 'Ey yeğenim, söylediğin doğru değildir. Eğer âyetin anlamı dediğin gibi olsaydı, o zaman ifade farklı olur '*tavaf etmemesinde*' tarzında gelirdi. Oysa öyle gelmemiştir. Ensar, müslüman olmadan önce tapdıkları Menat'a seslenirlerdi. Ona seslenenler ise, Safâ ve Merve arasında koşmakta o dönemde zorlanırlardı. Bunun üzerine Allah: "*Safâ ve Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardır*" âyetini indirdi, dedi ve ekledi: 'Rasulullah daha sonra bu ikisinin de tavaf edileceğini bildirdi. Bu açıdan bunları tavafı kimse terkedemez"²⁹.

e. Sebeb-i nüzûl, âyetin kim hakkında indiğini de belirtir. Böylece nüzûl sebebini çekişme ve zorlamayı kaldırması sebebiyle başkasına âyet hamledilmez. Mesela:

*"Ana ve babasına: 'Öf be size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni mi, tekrar dirilmekle tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye, ana-babası Allah'ın yardımına sığınarak: 'Yazıklar olsun sana. İman et. Allah'ın va'di gerçektir' dedikleri halde, o: 'Bu, eskilerin masallarından başka birşey değildir' der"*³⁰.

âyeti hakkında söylenen durum böyledir. Muâviye, oğlu Yezîd'i kendisine halef yapmak istemiş ve bunu da Medine valisi Mervân'a bildirmişti. O da, insanları toplayarak onlara durumu anlatmış ve Yezîd'e biat etmelerini istemişti. Abdurrahman b. Ebî Bekir bundan kaçınmış, Mervân'ın kendisini cezalandırmasından kurtulabilmek için de, Hz. Aîşe'nin evine sığınmıştı. Bu arada Mervân, Ahkâf 17. âyetinin, Abdurrahman hakkında indiğini söylemişti. Hz. Aîşe ise, bu sözü kabul etmeyerek âyetin sebeb-i nüzûlünü açıklamıştı: Yûsuf b. Mâlik'den rivayet edildiğine göre Hz. Aîşe şöyle demiştir: "Hicâz'da vâli olan Mervân, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın görevlendirmesi ile babasından sonra Yezîd b. Muâviye'ye biat edilmesini istemişti. Abdurrahman b. Ebî Bekir buna karşı çıkınca, Mervân onun yakalanmasını istemiş ve o da Hz. Aîşe'nin evine sığınınca, onu yakalayamamışlardı. Bu olay üzerine Mervân, Ahkâf 17. âyetinin onun hakkında indiğini söylemişti. Hz. Aîşe ise: "Allah'ın bizim hakkımızda indirdiği tek âyet, benim mazeretimi beyan ettiği'dir", demişti³¹. Başka bir rivâyete göre ise; Mervân, Yezîd'e bağlılık yemini verilmesini istemiş ve: "Bu, Ebû Bekir ve Ömer'in tarzıdır" demişti. Abdurrahman ise: "Hayır, bu Herakl ve Kayser'in tarzıdır" diye karşılık verince, Mervân: "İşte bunun hakkında Allah, Ahkâf 17. âyetini indirmiştir" demiştir. Bunu Hz. Aîşe duyduğu zaman: Mervân yalan söylüyor. Bu âyetin iniş sebebi bu değil, kimin hakkında indiğini ise söylemek istemiyorum" biçiminde karşılık vermiştir³².

²⁹ Buhârî, Hacc, 79; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 144.

³⁰ 46. Ahkâf 17.

³¹ Buhârî, Tefsîru Süreti Ahkâf, 1.

³² Abd b. Humeyd, Nesâî, İbn Münzir, Hâkim bu hadisi sahih görmüştür. İbn Merdüye, Muhammed b. Ziyaddan tarihçi etmiştir.

Sebebin Husûsîliğine Değil Lafzın Umûmîliğine Bakılması

Nâzil olan âyet, umum veya husus bakımından ortak olduğu durumlarda, her grup kendi kapsamı çerçevesinde; âmm umûmiyeti, hâss da husûsiyeti üzere değerlendirilir.

Birinci duruma örnek: *"Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: 'O, bir rahatsızlıktır. Bu nedenle ay halinde olan kadımlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever"*³³ âyetidir.

Enes, bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Kadınlar hayızlı iken yahudiler onları evlerden çıkarırlar, onlarla birlikte yiyip içmezler, aynı evde bulunmazlardı. Hz. Peygamber'den bu durumun hükmü sorulunca, Allah: *"Sana kadınların ay halini sorarlar..."* âyetini indirmiştir. Hz. Peygamber de: Onlarla evde beraber bulunup cinsel ilişki dışında herşeyi yapabilirsiniz" buyurmuştur³⁴.

İkinci duruma örnek: *"Temizlenmek üzere malını hayra veren iyiler, ondan (ateşten) uzak tutulur. Yüce Rabbinin rızasını istemekten başka onun nezdinde hiçbir kimseye âit şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. Ve o (buna kavuşarak) hoşnut olacaktır"*³⁵ âyetleridir. Bu âyetler, Ebû Bekir hakkında inmiştir. *Etkâ* kelimesi, üstünlük bildiren bir sıfat olup belirlilik anlamı taşıyan "el" ile kullanılmıştır. Buna göre âyet kimin hakkında indi ise ona özel olur. "el" harfinin genel anlam taşıması için iki yol vardır; ya ism-i mevsûl anlamında olacak ya da başına geldiği kelime -kabul edilen görüşe göre- çoğul olacaktır. "Etkâ" kelimesindeki "el" harfi, ism-i mevsûl değildir. Çünkü üstünlük anlamındaki "efalû" kalıbının başına ism-i mevsûl gelmez. Öte yandan "etkâ" çoğul olmayıp, tekildir. Bu durumda, "efalû" sıygasının üstünlüğe işaret etmesi yanında "el" harfinde de âdiyet anlamı vardır. Bunlar ise, âyetin hakkında indiği kişiye özel olması için yeterlidir. Bu noktada Vâhidî, çoğu müfessire göre "etkâ" kelimesinin, Ebû Bekir'e işaret ettiğini belirttikten sonra şu rivâyeti eklemiştir: "Urve'den mervidir ki Ebû Bekir, Allah yolunda eziyet gören yedi köleyi satın alarak azad etmiştir. Bunlar: Bilâl, Amir b. Führeyre, Nehdiyye ve kızı, Ümmü İsâ, Benî Vâil'in cariyesi. Bu nedenle onun hakkında Leyl 17-21. âyetleri nazil olmuştur" (*İbn Ebî Hâtim*). Amir b. Abdillah b. Zübeyr'den gelen benzer bir nakilde de şu ek vardır: Onun hakkında: "Artık kim verir ve sakınırsa..." âyetinden "Ve o (buna kavuşarak) hoşnut olacaktır" ifadesine kadar ki bölüm inmiştir" (*Hâkim bu hadisi tahrir etmiş ve sahih görmüştür*).

Sebeup hususî olup, âyet umûmî bir ifade ile gelirse; umûmî lafza mı, yoksa özel nedene mi bakılacağı usulcüler arasında tartışma konusu olmuştur:

1- Cumhura göre, husûsî sebebe değil, umûmî lafza bakılır. Buna göre umumî lafızdan çıkarılan hüküm, özel sebebin diğere benzerlerine de taşacaktır. Bu-

³³ 2. Bakara, 222.

³⁴ Müslim, Hayz, 16.

³⁵ 92. Leyl, 17-21.

na bir misal, Hilâl b. Ümeyye'nin, kendi eşine yaptığı zina isnadı üzerine inen *Liân* âyetleridir. İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre Hilâl b. Ümeyye, Rasulullah'ın huzurunda eşinin Şüreyk b. Sahnâ ile zina ettiğini söyleyince, Rasulullah: Ya delil getir, yoksa deynek cezasına uğrarsın dedi. Bunun üzerine Hilâl: Ey Allah'ın Rasulü, birimiz eşiyile bir erkeği beraber ilişkiyken bulunca delil mi aramaya gidecek? deyince Rasulullah aynı sözünü tekrarladı. Bu esnada Hilâl: Seni hak olarak gönderen zâta yemin olsun ki, ben doğru söyledim ve Allah beni bu cezadan kurtaracak âyeti indirecektir dedi. Peşinden Cebrâil gelerek:

*"Eşlerine zina isnadında bulunup ta kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların herbirinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir. Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer (kocasını) doğru söyleyenlerden ise, Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır"*³⁶

âyetlerini indirmiştir"³⁷. Bu âyetlerdeki umûmî lafızlardan çıkartılan hüküm, Hilâl olayı dışındakilere de doğrudan şamildir. Bu, kabul gören en doğru görüştür. Ayrıca şerh hükümlerin genel prensiplerine ve sahabe ve müctehidlerin üsluplarına da uygundur. Zira onlar, pekçok âyetin hükmünü, sebebi dışındaki olaylara da taşımışlardır. Diğer bir örnek de Evs b. Sâmit , diğer bir rivâyette, Seleme b. Sahr hakkında inen *Zihâr* âyetidir. Özel birtakım sebepler üzerine inen âyetlerin umûmî anlamıyla hüküm vermek, ilim camiasında yaygındır.

İbn Teymiye diyor ki: Böyle ifadeler çoktur. Sahabenin: "*bu âyet şunun hakkında indi*" ifadesi, bunlardan biridir. Özellikle bu nüzule sebep bir şahıs ise, ifadeler: "*Zihâr âyeti, Evs b. Sâmit'in eşi hakkında indi*", "*Kelâle âyeti Câbir b. Abdillah hakkında indi*", "*aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet*"³⁸ âyeti *beni Kurayza ve Nadir hakkında indi*" biçiminde olmaktadır. Diğer misaller: "*Bu, Mekke'li müşriklerden bir grup hakkında indi*", "*Yahudi ve Hristiyanlardan bir topluluk hakkında indi*", "*Mü'minlerden bir grup hakkında indi*". Onlar bu ifadeleriyle âyetlerin yalnızca bu şahıslara özel olduğunu kastetmemişlerdir. Bunu genelde ne bir müslüman, ne de akıllı bir kimse söyler. Hernekadar bir sebebe bağlı olarak gelen umûmî lafızlı âyetlerin sebeplerine has olup olmadığı tartışılıyorsa da, hiçkimse kitap ve sünnetin umumî lafızlarının özel şahıslara ait olduğunu iddia edememiştir. Buna göre denebilir ki bu âyetler, sebep teşkil eden bu şahısla aynı durumdaki benzerlerine ait olmakla tahsis edilebilir ve benzer fertlere şamil olur. Böyle olunca umumilik lafza göre olmamaktadır. Eğer belirli bir sebebi olan âyet bir emir veya nehy ise, bu âyet, bu şahsı ve aynı konumdaki diğer şahısları da içermektedir. Eğer öven veya yeren bir haberse, yine hem bu şahıs ve hem de aynı konumdaki diğerlerini içermektedir".

³⁶ 24. Nûr, 6-9.

³⁷ Buhârî, Tefsîru sûreti'n-Nûr, 24; Ebû Dâvûd, Sünen, Talâk, 27.

³⁸ 5. Mâide, 49.

2- Bir grup ise, umûmî lafza değil de husûsî sebebe bakılacağını söylemişlerdir. Çünkü umûmî lafız, husûsî sebebin o şekli hakkında bir delildir. Diğer şekillere tesiri için kıyas ve bir başka delil gereklidir. Böyle olunca da, bu özel sebebin nakledilmesinin bir anlamı olmuş olur. Sebeple müsebbeb de, soru-cevap u-yumu gibi uyur.

Nüzûl Sebebini Belirten İfade Biçimleri

Nüzûl sebebini belirten ifade, ya sebeplilik konusunda açık bir nass olabilir veya ihtimalli bir aktarım biçiminde olabilir. Eğer aktaran "*Bu âyetin nüzul sebebi şudur*" derse ya da olay veya soruyu zikrettikten sonra *fâ-i tâkibiye* getirirse, örneğin; "*şöyle bir olay oldu*" veya "*Hz. Peygamber'e şu soruldu da peşinden âyet indi*" derse, bu iki ifade şekli de, sebebiyet konusunda açık iki üsluptur. Bunun misalleri ileride gelecektir³⁹.

Eğer aktarıcı/râvî "*Bu âyet, şu konuda indi*", derse, bu ifade kimi yerde sebab-i nüzûlü, kimi yerde de âyetin anlamının şümülünü belirttiğinden dolayı, sebebiyet veya âyetin kapsamı açısından ihtimalli olur. Yine "*Bu âyetin şu konuda iniğini zannediyorum*", "*bu âyetin ancak şu konuda indiği kanaatindeyim*" derse, hüküm aynıdır. Çünkü râvî bu ifadeyle sebepten emin olmadığını belirtmektedir. Bu iki ifade tarzı da, hem sebebiyeti ve hem de başka şeyleri içerebilmektedir.

Birinci ifade türüne örnek, İbn Ömer'in şu sözüdür: "*Kadınlarınız sizin için bir tarladır*"⁴⁰ âyeti, kadınlara arkadan yaklaşma konusunda inmiştir⁴¹.

İkinci ifade türüne bir örnek, Abdullah b. Zübeyr'den gelen şu rivâyettir: "*Zübeyr, Rasulullah'la birlikte Bedir savaşına katılmıştır. O, ensardan biri ile taşlık bir yerden kaynayıp, bir arktan bahçelere akan bir su hakkında anlaşmazlığa düşmüşler ve bunu da Rasulullah'a ilemişlerdi. Her ikisi de, bundan hurmalıklarını sulamaktadırlar. Ensârî: Suyu bırak aksın demekte, diğeri de buna karşı çıkmaktadır. Rasulullah bunun üzerine: Zübeyr, önce sen sula, sonra suyu komşuna saliver der. Ensârî buna sevinmez ve: "Halanın oğlu olduğu için mi?" der. Rasulullah onun bu sözüne bozulur ve: 'Zübeyr, sen sula, sonra duvarların dibinden akıncaya kadar suyu tut, daha sonra komşuna saliver', der. Böylelikle Rasulullah Zübeyr'in payını genişletir. Halbuki önceki hükmüyle o, hem Zübeyr ve hem de Ensârî için kolay kabul edilecek bir karar vermişti. Ensârî Rasulullah'ı kızdırınca, o, Zübeyr'in payını, açık bir kararla genişletmiştir. Bunun üzerine Zübeyr: "*Hayır! Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık konusunda seni hakem-kılıp, sonra da verdiği hükümden, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam anlamıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar*"⁴²*

âyetinin ancak bu olayla ilgili olarak indiğini zannediyorum, demiştir"*(Buhârî, Müslim, Sünen Sahipleri vd. tahric etmiştir)*.

³⁹ Bir sonraki başlık altında, sebab-i nüzûl konusunda farklı rivayet örnekleri gelecektir.

⁴⁰ 2. Bakara 223.

⁴¹ Buhârî, Radâ', 12; İbn Mâce, Sünen, Nikah, 29.

⁴² 4. Nisâ 65.

İbn Teymiye'ye göre; "*bu âyet şu konuda indi*" ifadesinden kimi zaman nüzûl sebebi kastedilirken, kimi zaman da, sebep olmasa da, âyetin şümülüne giren bir husus kastedilmektedir. İlim adamlarının tartıştıkları bir konu da, sahabenin; "*bu âyet şu konuda inmiştir*" ifadesinin sebep-i nüzûlde olduğu gibi müsned mi sayılacağı, yoksa müsned sayılmayan tefsir mahiyetinde mi olacağıdır. Buhârî, bunu müsned içerisine dahil ederken, başkaları etmemektedir. Ahmed b. Hanbel'in ve başkalarının gibi çoğu müsnedler, bu istilâh üzeredir"⁴³. Ancak râvî, bu ifadenin ardından, âyetin inişine neden olan olayı da anlatırsa, bu durumda onların tamamı, böylesini müsned grubuna dahil ederler. Zerkeşî de el-Burhân adlı eserinde şunları söylemektedir: "Sahabe ve Tabiinin âdetine göre, onlardan birisi: "*Bu âyet şu konuda indi*" deyince bununla, sebep-i nüzûlü değil de, âyetin o konuya şümülünü kastederler. Bu, âyetle bir konuda sonuca varma cinsinden olup, olanı aktarma cinsinden değildir"⁴⁴.

Nüzûl Sebebi Konusunda Farklı Rivâyetlerin Bulunması:

Bazan bir âyet hakkında birden fazla sebep-i nüzûl bulunabilir. Böyle bir durumda bir müfessir şu şekilde davranmalıdır:

A- Eğer nüzûl sebebinin belirten ifade açık değilse, mesela: "*bu âyet şu konuda indi*" ya da "*onun şu konuda indiğini zannediyorum*" tarzındaysa, arada bir çelişkidен sözedilemez. Çünkü böyle ifadeler, tefsir için yapılmış olup, bununla rivâyette geçen olayı da âyetin içerdiği ve ona da çözüm olduğu belirtilmek istenmiştir. Yoksa bu haberlerdeki maksat, sebebiyet kastedildiğini gösteren bir delili bulunan bazı durumlar dışında, sebep-i nüzûlün açıklanması değildir.

B- Eğer ifadelerden birisi, "*şu konuda indi*" kalıbında olduğu gibi açık olmasa, diğer bir rivâyet de, farklı bir sebebi açıkça ifade etse, açık ifadeli olana itimat edilir, diğerinin ise, âyetin hükümlerine dahil olduğu varsayılır. Mesela: "*Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerse öyle varın*"⁴⁵ âyetinin iniş sebebi konusunda şöyle bir rivâyet bulunmaktadır: Nâfi'den nakledildiğine göre, o birgün Bakara 223. âyetini okuduğu bir esnada İbn Ömer, bu âyetin kimin hakkında indiğini sormuş, o bilmediğini söyleyince, İbn Ömer kadınlara arkadan yaklaşma konusunda indiğini söylemiştir. İbn Ömer'in bu sözü, iniş sebep olma noktasında açık bir ifade taşımamaktadır. Oysa Câbir'den gelen şu değişik rivâyet, sebep oluşu da içermektedir: Erkek karısının önüne arkadan yaklaştığında yahudiler, çocuğun şaşı doğacağını söylerlerdi. Bunun üzerine Bakara 223. âyeti nazil olmuştur"⁴⁶. Bu durumda Câbir'in rivâyeti alınır. Çünkü onun ifadesi, açık bir aktarımı içermektedir ve âyetin sebebinin açıkça belirtmektedir. İbn Ömer'in sözü ise bu konuda açık olmadığı için, tefsir ve icthad olarak değerlendirilir.

⁴³ Buradaki müsnedlikten maksat; söz, hernekadar sahabenin ağızından çıksa da, bunun Resulullah'a kadar ulaşması merfû olması demektir. Böyle bir konuda ise, icthada yer yoktur.

⁴⁴ Suyûtî, İtkân I, 31.

⁴⁵ 2. Bakara 223.

⁴⁶ Buhârî, Kitâbu't-Tefsîr, 35; İbn Mâce, Nikâh, 29.

C- Rivâyetler çok olup hepsi de nüzul sebebini açıkça ifade etse, ama yalnız birinin isnadı sahih olsa, sahih rivâyete güvenilir. Buhârî, Müslim ve başka hadisçilerin Cündüb el-Becelî'den aktardıkları şu olay buna misaldir: Rasulullah hastalandığı için iki veya üç gece kalkmamıştı. Bir kadın ona gelip: 'Görüyorum ki, şeytanın seni terketmiş. İki veya üç gecedir yanına yaklaşmıyor, deyince:

*"Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki, Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı"*⁴⁷

âyetleri nazil oldu. Taberânî ve İbn Ebî Şeybe'nin Hafs b. Meysere yoluyla onun annesinden, o da Rasulullahın hizmetçisi olan cariyesinden aktardıklarına göre: Bir enik, Rasulullah'ın evine girmiş ve divanın altına girip orada ölmüştü. Bunun üzerine dört gün geçmiş olduğu halde Rasulullah'a vahy inmemişti. O zaman Rasulullah: "Ey Havle, Allah Resuluh'un evine ne oldu ki, Cebrâil bana gelmiyor" dedi. O da içinden: Evi yerleştirip süpüreyim" deyip süpürge ile divan altını temizlerken eniği çıkardı. Rasulullah, sakalı titreyerek geldi. Vahy geldiğinde onu böyle titreme alırdı ve Allah: "*Kuşluk vaktine yemin ederim ki*" ifadesinden "*Pek yakında Rabbin sana vrecek de hoşnut olacaksınız*"⁴⁸ kadarki âyetlerini indirdi. İbn Hâcer, Buhârî şerhinde bu rivâyetlerle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: Köpek ölüsü sebebiyle Cebrâil'in gelmeme olayı meşhurdur, ama âyetin nüzul sebebi olma durumu pek açık değildir. Ayrıca bu haberin isnadında tanınmayan râvî de vardır. Bu yüzden Buhârî ve Müslim'deki rivâyete itimad edilmelidir"⁴⁹.

D- Rivâyetler aynı sıhhat derecesinde olduğunda, eğer olay esnasında orada olmak veya rivâyetlerden tekinin daha sahih olması gibi tercih yönleri varsa, üstünlüğü olan rivâyet tercih edilir. Buhârî'nin İbn Mesud'dan şu rivâyeti bunun bir örneğidir. İbn Mesud diyor ki: Medine'de Rasulullah'la birlikte yürüyordum. O da bir hurma dalına dayanıyordu. Bir yahudî toplulukla karşılaştık. Birisi: "Ona birşeyler sorun" dedi. Bunun üzerine ona: "Bize ruhu anlat", dediler. O da bir süre durdu ve sonra başını kaldırdı. Ona vahiy geldiğini anladım. Vahy bitince: "*Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: 'Ruh, rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir'*"⁵⁰ âyetini okudu.

Tirmizî'nin İbn Abbas'tan tahric edip sahih gördüğü bir rivâyette İbn Abbas şöyle demektedir: Kureyş, Rasulullah'a soracakları birtakım konular bildirmelerini yahudilerden istedi. Onlar da: Ruhu ona sorun, deyince Kureyş de bunu sordu. Bunun üzerine: *Sana ruh hakkında soru sorarlar...*" âyeti indi. İkinci rivâyet, Kureyşlilerin bulunduğu yerden hareketle, âyetin Mekke'de inmiş olduğuna, birincisi ise Medine'de nazil olduğuna delildir. İbn Mesud olayı görerek anlattığı için o rivâyet daha tercihe şayandır. Ayrıca Buhârî'nin sahihindeki rivâyetleri ulema, diğer eserlere göre daha fazla hüsn-ü kabulle karşılamıştır.

47 93. Duhâ, 1,3.

48 93. Duhâ, 1-5.

49 Bkz. Itkân, I, 32.

50 17. İsrâ, 85.

Zerkeşî ise bu örneği, aynı âyetin birden fazla, tekerrüren inmesi yönüyle açıklamaktadır⁵¹. Bu durumda aynı âyet; biri Mekke'de, diğeri de Medine'de olmak üzere iki kez inmiştir. İsrâ sûresi ise, ittifakla Mekki sayılmaktadır. Bana göre bir sûrenin Mekki olması, bu sûreden bir âyetin veya birkaç âyetin Medeni olmasına engel oluşturmaz. Buhârî'nin İbn Mesud'dan naklettiği rivâyet âyetin Medeni olduğunu gösterir. Bizim de İbn Mesud'un bu rivâyetini, İbn Abbas'tan Tirmizi'nin naklettiği rivâyete tercih etme şeklindeki izahımız, aynı âyetin birden fazla indiği görüşüne nazaran daha tutarlıdır. Âyeti Mekke'de inmiş saysak bile, madem ki âyet, bir soruya cevap olarak inmiştir, buna göre, aynı sorunun Medine'de de sorulmuş olması, âyetin aynı şekilde bir cevap niteliğinde tekrar indirildiği sonucunu doğurmaz. Belki de Rasulullah, benzer bir soruya inen âyeti, aynı soruyla karşılaştığında tekrar okumuştur.

E- Rivâyetler aynı değerde olduklarında mümkünse ikisini de kullanma yoluna gidilir. Bu durumda, âyet birbirine yakın zamanda oluşan iki veya daha çok sebep üzerine inmiş olur. *Liân* âyeti buna bir örnektir. "*Eşlerine zina isnadında bulunup ta kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince...*"⁵². Buhârî, Tirmizî ve İbn Mâce'nin İbn Abbas'tan nakillerine göre bu âyet Hilâl b. Ümeyye hakkında inmiştir. Daha önce de geçtiği üzere⁵³ o, Peygamber (a.s.) yanında eşinin Şureyk b. Sahmâ ile zina ettiğini iddia etmişti. Buhârî, Müslim ve başkalarının Sehl b. Sa'd'dan rivâyetlerine göre o şöyle demiştir: "Uveymir, Asım b. Adiyy'in yanına geldi ve ona: Rasulullah'a sor ki, bir adam karısıyla bir erkeği birlikte yakalasa ne yapacak? Öldürsün de karşılığında oda mı öldürülsün, yoksa ne yapsın? dedi". Bu olayla öbürü şöyle uyuşturulur: Hilâl'in meselesi önce sözkonusu olmuş, bu Uveymir'in Rasulullah'a geldiği zamana rastlamıştır. İkisinin de durumu üzerine bu âyet nazil olmuştur. İbn Hâcer de, sebeplerin birden çok olmasında bir sakınca görmemektedir.

F- Zaman aralığı çok olduğu için iki rivâyeti birleştirmek mümkün olmazsa, o zaman âyetin birden fazla kere indiğine hükmedilir. Mesela Buhârî ve Müslim, Müseyyeb'den naklettiklerine göre, o şöyle demektedir: Ebû Tâlib'in ölümü yaklaştığında ve yanında da Ebû Cehil ile Abdullah b. Ebî Umeyye varken Rasulullah geldi ve: "Ey amcam, Allah katında seni savunabilmem için, 'Lâilâhe illallâh' de, dedi. Ebû Cehil ile Abdullah: Ey Ebû Tâlib, Abdülmuttalib'in dininden yüz mü çeviriyorsun? dediler. Daha başka sözler de söyleyerek onu ayıpladılar. Nihâyet o, kendisinin Abdülmuttalib'in dini üzere olduğunu söyledi. Rasulullah ise: yasaklanmazsa senin için istiğfar edeceğim dedi. Bunun üzerine: "(*Kafir olarak ölüp*) *Cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır, ne de inananlara*"⁵⁴ âyeti nazil oldu.

Tirmizî'nin nakline göre Hz. Ali şöyle demiştir: "Müşrik anne-babasına dua eden bir adamı işittim. Ona: anne-baban müşrikken onlara istiğfar mı ediyorsun?"

⁵¹ Bkz. Zerkeşî, Burhân, I, 30.

⁵² 24. Nûr, 6-9.

⁵³ Bkz. Sebebin husûsiliğine Değil Lafzın Umûmiliğine Bakılması, s. 163.

⁵⁴ 9. Tevbe, 113.

dedim. O da: İbrahim (a.s) da, müşrik babası için istiğfarda bulunmuştu deyince olayı Rasulullah'a anlattım. Bunun üzerine bu âyet indi.

Hâkim ve diğerlerinin nakline göre İbn Mesud şöyle demiştir: Rasulullah birgün kabristana gitti ve bir kabrin yanına oturup, uzun uzadıya dua etti ve sonra ağladı. Dedi ki: Bu yanına oturduğum, annemin kabridir. Ona dua ederken Rabbimden şefaati izni istedim ama bu izni vermeyip bana: "*(Kafir olarak ölüp) Cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar....*". âyetini indirdi. Bu rivâyetlerin hepsi de, aynı âyetin birden çok kere inmiş olmasıyla açıklanmaktadır.

Yine aynı konuyla alakalı olarak Ebû Hüreyre'den gelen şu rivâyet gösterilebilir: Rasulullah, misilleme yoluyla şehid edilen Hz. Hamza'nın başında durdu ve muhakkak senin yerine 70 tanesine misilleme yapacağım" dedi. Bunun üzerine daha Hz. Peygamber ayakta iken Cebrâil, Nahl suresinin son âyetlerini indirdi: "*Eğer ceza vereceksiniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma! Çünkü Allah, (kötülüklerden) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir"*⁵⁵. Bu ifadelerden bu âyetlerin Uhud günü indiğini anlamaktayız (*Beyhakî ve Bezzâz, bu hadisi Ebû Hüreyre'den tahriç etmiştir*). Diğer bir rivâyete göre, bu âyetler, Mekke'nin fethi günü inmiş olup, sûre ise Mekki'dir (*Bu görüşü de, Tirmizî ve Hâkim, Ubey b. Ka'b'dan tahriç etmiştir*). Bu durumu şöyle uzlaştırabiliriz: Bu âyetler, hicretten önce Mekke'de Nahl suresiyle beraber inmiştir. Sonra bir kez Uhud, bir kez de fetih günü inmiştir. Bu âyetlerin birden fazla kere inmesinde Allah'ın kullarına olan bir nimetini hatırlatmak ve onun hükmünü canlandırmak sözkonusu olduğu için sakıncalı değildir. Nitekim Zerkeşi de Burhân adlı eserinde şöyle demektedir: Bazan bir âyet, öneminin vurgulanması için, iki kere indirilir. Ayrıca bu, bir sebep ortaya çıktığında, unutulur endişesiyle bir hatırlatmadır. Örneğin; Fâtihâ sûresi iki kere; biri Mekke'de, diğeri de Medine'de inmiştir.

Aynı âyetin birden fazla kere inmesi konusunda ilim adamlarının söyledikleri de budur. Ama ben bu görüşü nihâî bir açıklama olarak görmüyorum. Çünkü bu görüş, inişin tekrarlanmasının hikmetlerini açıklamamaktadır. Bence, aynı konuda, birleştirilmesi mümkün olmayan rivâyetler arasında bir tercih yapılmalıdır. Nitekim Tevbe sûresi 113. âyetinin inişine sebep olarak gösterilen yukarıdaki rivâyetlerden birincisi, diğerlerine tercih edilebilir. Çünkü yalnız o Sahîhayn'da geçmektedir. Şeyhayn'ın rivâyeti ise, bizim için daha geçerlidir. O halde kabul edilen görüşe göre âyet, Ebû Tâlib hakkında inmiştir. Nahl sûresinin son âyetinin iniş sebebine dair gelen rivâyetlerin durumu da böyledir. Zira bu rivâyetlerin hepsi de aynı kuvvette değildir. Bu durumda âyetin birden fazla kere indiğini kabul etmek yerine, rivâyetlerin en kuvvetlisini almak daha uygun olacaktır.

⁵⁵ 16. Nahl, 126-128.

Sonuç olarak denebilir ki, nüzûl sebebi birden fazla olduğunda, ya hiçbir rivâyet açık değildir veya hepsi de açık ifadelidir, ya da bir kısmı açık olup, diğer kısmı kapalı ifadelidir.

a. Eğer hiçbir rivâyet, sebeplilik konusunda açık değilse, o zaman bir problem yoktur. Çünkü hepsi de tefsir konusuna ve âyetin şümülü meselesine girmektedir.

b. Eğer bir kısmı açık diğer kısmı kapalı ifadeli ise, açık ifadeliye itimat edilir.

c. Eğer hepsi de açık ifadeli ise, o zaman ya teki sahihtir veya hepsi de sahihtir. Eğer yalnız birisi sahihse, sahihe dayanılır.

d. Eğer hepsi de sahih ise, mümkün olursa tercihe gidilir.

e. Tercih mümkün olmazsa tüm rivâyetler birleştirilir.

f. Birleştirmek de mümkün olmazsa, o zaman aynı âyetin birden fazla kere indiği varsayılır. Bu son madde hakkında ihtilaf edilmiş olup, bende de bazı şüpheler uyanmıştır.

Tek Bir Sebep Üzerine Birden Çok Âyet İnmesi

Bazan bir olay üzerine birden fazla âyet iner. Bunda şaşılacak bir durum yoktur. Bazan bir olay peşinden birden fazla sure içerisinde pekçok âyet inebilir. Mesela, Said b. Mansur, Abdurrezzâk, Tirmizî, İbn Cerîr, İbn Münzîr, İbn Ebî Hâtim Taberânî ve Hâkim'in sahih görüp, tahric ettiklerine göre Ümmü Seleme: "Ey Allah'ın Resulü, duyduğum kadarıyla Allah, kadınların hicret etmeleri konusunda onları hiç zikretmiyor" deyince Allah: "*Bunun üzerine Rabbleri, onların dualarını kabul etti. (De ki:) ben, erkek olsun, kadın olsun, ki hep birbirinizdensiniz, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım...*"⁵⁶ âyetini indirdi.

Ahmed, Nesef, İbn Cerîr, İbn Münzir, Tebarânî ve İbn Merdûyeh'in nakillerine göre Ümmü Seleme şöyle söylemiştir: "Dedim ki: Ey Allah'ın Resulü, niçin bizler de erkekler gibi Kur'an'da zikrolunmuyoruz? Hz. Peygamber, benim bu sorumu, o gün ancak minberdeyken: "*Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar....*"⁵⁷ âyetini okuyarak cevaplandırmış oldu.

Hâkim'in nakline göre Ümmü Seleme: Erkekler savaşa katıldıkları halde kadınlar bundan mahrum oluyor, mirastan da bizlere yarı hisse var. Bu durum ne olacak? deyince Allah: "*Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin, kuşukusuz Allah herşeyi bilmektedir*"⁵⁸ âyetiyle "*Müslüman erkekler ve*

⁵⁶ 3. Al-i İmrân, 195.

⁵⁷ Zerkeşî, Burhân, I, 32.

⁵⁸ 4. Nisâ, 32.

müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar....."⁵⁹ âyetini indirdi. Zikrettiğimiz bu üç âyet de tek bir sebep üzerine inmiş bulunmaktadır.

Ayetin İnışinin Hükümden Önce Olması

Zerkeşî, nüzul sebebi konusuyla ilgili bir türden de sözetmekte ve ona: "*Ayetin inışinin bir hükümden önce olması*" demektedir⁶⁰. Bu konuyla ilgili olarak verdiği misal, âyetin özel bir hüküm hakkında inip, onunla ancak sonraları amel edildiğini göstermez. Oysa ki âyet, önce mücmel bir ifade ile iner ve birden fazla manayı içerir. Daha sonra ise, tefsir yoluyla bu manalardan birisi öne çıkarılır. Bu mana ise, sonradan ortaya çıkan bir hükümün dayanağı olur. Burhân'da bu konuda şöyle denilmektedir:

"Bazan âyetin inmesi, bir hükümden önce olur. Örneğin: "*Temizlenen kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir*"⁶¹ âyeti böyledir. Zira bu âyetle Ramazan'da verilen zekat anlaşılmaktadır. Beyhakî'nin İbn Ömer'e dayandırdığı bir rivâyete göre bu âyet Ramazan zekatı (fitre) hakkında inmiştir". Beyhakî, bunu İbn Ömer'e merfû olarak dayandırmıştır. Alimlerden biri ise, bu tevilin neye göre yapıldığını anlamadığını söylemiştir. Çünkü bu sûre Mekke olup, Mekke döneminde ise bayram ve zekat sözkonusu değildi.

Bagavî⁶² ise, tefsirinde, âyetin nüzûlünün hükümden önce olabileceğini söylemiş ve: "*Bu beldeye yemin ederim ki, sen bu beldede oturmuşsun*"⁶³ âyetlerini örnek olarak vermiştir. Bu sûre Mekke'dir. Âyette zikredilen "hill/helal oluş" ise, Mekke'nin fethinde sözkonusu olmuştur. Nitekim Rasulullah: "Günün bir bölümü bana helal edildi" (*Buhârî ve Müslim*) demiştir⁶⁴.

Yine Mekke'de: "*O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kacacaklar*"⁶⁵ âyeti inmiştir. Ömer b. Hattâb diyor ki: "Ben âyette hangi grubun bozguna uğratılacağından sözettiğini bilmiyordum. Bedir günü Rasulullah'ın Kamer 45. âyetini okuduğunda gördüm ve bunun hangi grup olduğunu anladım".

Burhân'ın müellifi Zerkeşî'nin ifadesinden de anlaşıldığı gibi inış sebebini belirten sözler, hem sebebiyete, hem de âyetin içerdiği âyetlere ihtimalli olabilir. İbn Ömer'den gelen bir rivâyete göre Beyhakî, âyetin Ramazan zekatı hakkında indiğini söylemiştir. Mücmel olarak zikrettiği âyetler, birden çok manayı içerdiği

⁵⁹ 33. Ahzâb, 35

⁶⁰ Bkz. Zerkeşî, Burhân, I, 32.

⁶¹ 87. A'lâ, 14

⁶² Ebû Muhammed el-Hasen b. Mesud b. Muhammed el-Bagavî, şâfiî fakihi. Hadis alanında *Mesâbîhu's-Sünne*, tefsirde de *Meâlimu't-Tenzil* adlı eserlerin sahibidir. Hicrî 510 yılında vefat etmiştir.

⁶³ 90. Beled, 1-2.

⁶⁴ Ayet üç muhtemel manayı da taşıyabilmektedir: a. "Hill"; biryere girmek, oraya yerleşmek anlamında olursa; Hz. Peygamber'in emin beldeye girmesi, buraya yemin edilerek buranın yüceltilmesine neden olmuştur. b. "Hill"; "helâl" mastarından gelmiş ise, mübah anlamını taşır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in bu haram beldeyi helal saymasını istemişlerdir. c. Ya da "Sen gelecekte gireceksin" anlamındadır. Bu son görüşe göre, âyetin nüzûlü hükümden önce olmuştur.

⁶⁵ 54. Kamer, 45.

gibi gelecekte olacak hadiseleri anlatım tarzıyla da gelebilmektedir: "O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kacaklar"⁶⁶.

Bir Kişi Hakkında Birden Çok Âyetin İnmesi

Zaman zaman bir sahabenin başına birçok olay gelmekte, herbir olay hakkında da bir âyet inebilmektedir. Dolayısıyla o şahıs hakkında da olay sayısınca âyet gelebilmektedir. Mesela Buhârî'nin Edebü'l-Müfred adlı eserinin Birru'l-Vâlideyn bölümünde, Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a)'dan aktardığı bir habere göre o şöyle demiştir: Hakkımda dört âyet inmiştir. Birincisi, Annem, Hz. Muhammed'den ayrılmazsam yemeden içmeden kesileceğine yemin etmişti. Bu olay hakkında: "Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan birşeyi (kökü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin"⁶⁷ âyet indi. İkincisi: Savaş ganimetleri içinde içinde bir kılıç hoşuma gitmişti. Rasulullah'tan onu bana bırakmasını istemiştım. Bunun üzerine: "Sana savaş ganimetlerini soruyorlar..."⁶⁸ âyet indi. Üçüncüsü: Ben hastalandığımda Rasulullah gelince, ona: "Malımı taksim etmek istiyorum. Yarısını vasiyet edeyim mi?" dediğinde, hayır demiş, üçte birini deyince ise, susmuştu. Bunun üzerine de üçte bir vasiyet caiz olmuştur⁶⁹. Dördüncüsü: Ensarlılarla şarap içmişim ve onlardan biri benim burnuma bir devenin çene kemiği ile vurmuştu. Ben de Rasulullah'a anlatınca içki yasağıyla ilgili âyet nazil oldu". Hz. Ömer'in öne sürdüğü görüşe uygun olarak inen pekçok âyet de bu meyanda sayılabilir.

Eğitim ve Öğretim Alanında Sebeb-i Nüzûl Bilgisinden Yararlanma

Eğitimciler, eğitim alanında eğitim araçlarını öğrencilerin dikkatlerini çekme amacıyla kullanma noktasında pekçok zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunlar, öğrencinin tam bir istek içinde bütün zihinsel güçlerini tek bir noktada toplayarak derse hazır hale getirilmesi, dersi dinleme ve izleme konusunda isteklendirilmesidir. Ders verirken gereken ilk şart, parlak bir zekadır. Böylece öğretmen, uygun pekçok araçla öğrencilerin dikkatlerini derse çekebilecektir. Öte yandan uzun ekzersizler de gereklidir. Böylece öğrenci bildikleri arasında bağlantı kurarken kendisini hiçbir zorluğa sürüklemeyecek doğru seçimler yapabilecektir.

Öğretimin bu ilk merhalesinde öğrencilerin dikkatlerinin toplanması ve ilgililerinin çekilmesi yanında konunun genel olarak anlatılmasına da önem verilmektedir. Böylece öğretmen ve öğrenciler kolaylıkla genel bilgilerden ayrıntılara geçebilecekler ve sonuçta dersin tüm alt konularını öğrenciler -genel bilgileri sayesinde- kavrayabileceklerdir.

⁶⁶ 54. Kamer, 45.

⁶⁷ 31. Lokman, 15.

⁶⁸ 8. Enfâl 1.

⁶⁹ Vasiyet konusunda: "Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarına uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur" (2. Bakara, 180) âyeti inmiş olmakla birlikte, bu hadisin metninde bunun açıkça belirtildiğini görememekteyiz.

Kur'an okuma ve tefsir derslerinde ise nüzul sebeplerinin bilinmesi, bu eğitim gayelerinin elde edilmesinde en etkin metoddur. Nüzül sebebi, ya olmuş bir olayın anlatımıdır veya bir kanunun hükmünün açıklanması için Rasulullah'a sorulmuş bir sualdir. Kur'an âyeti de bu olay veya soru peşinden inmiştir. Sebebi nüzülü öğretmen anlatınca, bu, öğrencilerin ilgilerinin çekilip uyandırılmalarında, akıllarının toplanmasında, kendilerini dersi almaya hazırlamak onları dersi dinlemeye ve önem vermeye yöneltmekte yeterli olmaktadır. Dolayısıyla öğretmen, derse hazırlık olacak başka bir faaliyete girmeye ihtiyaç duymamaktadır. Anlatılan olay sebebiyle öğrenciler, bu olaydaki tesirli ifadeler sayesinde genel bir kavrayışa ulaşmakta olup, kendilerini inen âyete ve âyetin içerdiği insanlığı en doğru hayat nizamına ve en doğru yola, yücelik, şeref ve mutluluk yoluna ileten teşrîf sırları ve hükümleri öğrenmeye arzu duyacaklardır. Eğitimciler, hususi ders toplantılarındaki veya umumi irşad ve sevklerindeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinde, öğrencilere ve tüm irşad olacıklara tesirli olabilmek için nüzül sebebini anlatmaktan geri durmamalıdır. Çünkü eğitimin hedeflerinin tam anlamıyla gerçekleşmesi için bu en sağlam ve faydalı bir yoldur.

Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebetler

Nüzül sebebini bilmek, bir âyetin manasının anlaşılmasına ve tefsir edilmesine yardım ettiği gibi, âyetler arası uygunluklardan haberdar olmak da, güzel bir yorumun ortaya çıkmasına ve ince anlayışa yardımcı olur. Bu yüzden bir takım bilgilerin, bu konuda özel eserler yazmışlardır⁷⁰.

Sözlükte *münâsebet*; uygunluk, yakınlık anlamına gelmektedir. "*Falan falan ile uyumludur*" demek, ona yakın olup ilişkili olduğunu ifade eder. Kıyas konusunda, illetteki münasebet de bu anlamda olup hüküm için yakın özellik anlamındadır. Burada münasebetten maksat, bir âyet içerisindeki iki cümle arasında veya pekçok âyet içerisindeki iki âyet arasında ya da iki sûre arasındaki bağlantı yönüdür.

Münasebeti bilmenin yararları ise: Mana örgüsünü Kur'an'ın belâgat yönünden icâzını, Kur'an ifadesinin sağlamlığını, sözünün düzgünlüğünü, yüce üslubunu anlamaktır: "*(Bu), Hikmet sahibi, herşeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır*"⁷¹.

Zerkeşî diyor ki: Bu bilgi sayesinde sözler birbirini destekler. Bu da ifadeler arası bağlantıyı kuvvetlendirirken, öte yandan oluşan eser, tüm parçaları sağlam bir bina gibi olur". *Kâdî Ebû Bekir b. Arabî* de, "Kur'an âyetlerinin birbiriyle bağlantılı olması sonucu tamamı, manaları bağlantılı, kuruluşu sağlam, büyük bir ilim ifade eden tek kelime gibi olur", demektedir.

⁷⁰ Bu konudaki bazı eserler: Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm b. Zübeyr el-Endelüsî en-Nahvî el-Hâfız'ın (ö. 807/1404) el-Burhân fi Münâsebet-i Tertîb-i Suverî'l-Kur'an, Şeyh Burhâneddin el-Bukâî'nin Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Ayatî ve's-Süver. Bu son eser, Mısır Dârü'l-Kütüb'de elyazması bir nüsha olarak bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. *Zerkeşî, Burhân*, I, 35.

⁷¹ 11. Hûd, 1.

Ayetler arasındaki bu münasebetin bilinmesi, tevkîfî bir iş değildir. Bu ancak müfessirin ichtihadına ve Kur'an'ın i'câzı, belâgat sırları ve üstün ifade tarzları konusundaki anlayış kapasitesine dayanır. Eğer bu münasebet ince manalı, sözün bağlamıyla uyumlu ve arapça ilimleri sahasında lügat kurallarına uygun ise, o zaman güzel ve makbul kabul edilir.

Bunlardan hareketle, müfessirin herbir âyet için bir münasebet arayacağı anlaşılmalıdır. Çünkü Kur'an, bir takım olaylar üzerine peyderpey inmiştir. Müfessir ise, âyetler arasındaki bağlantıyı bazan yakalar, bazan da yakalayamayabilir. Bu yüzden kendini tamamen münasebet konusuna vermesi yaraşmaz. Zaten bu, büyük bir sıkıntı verir. Şeyh İzzeddîn b. Abdüsselâm⁷² demektedir ki: "Münâsebet, güzel bir ilimdir. Ama sözün güzelce alakalandırılması için bu münasebetin önü ve arkasıyla uyumlu tek bir konu hakkında kurulması gerekir. Eğer sözler farklı sebepler üzerine oluşmuşsa, aralarında bir ilgi kurulması sözkonusu değildir. Böyle bir durumda bir bağlantı arayan kişi, normal bir sözde dahî bulunmayan zayıf bağlantılardan başkasını elde edemez. Hele böyle zayıf ilgiler, Kur'an'da hiç bulunmaz. Çünkü o, değişik hükümler için farklı sebepler üzerine yirmi küsur senede inmiştir. Böyle olunca her tarafının birbiriyle bağlantılı olması mümkün olamaz."

Birtakım müfessirler, cümleler, âyetler ve sûreler⁷³ arası uygunluğu açıklamaya yönelerek hassas bağlantı yönlerini açığa çıkarmışlardır. Şöyle ki: Cümle, önceki kısmın tekidi, açıklanması, tefsiri veya ara cümlesi olabilmektedir. Bunların pekçok örneği bulunabilir.

Bir âyetin de önceki kısım ile arasını bağlayan farklı ilişkileri vardır. Mesala, müminlerin özellikleriyle müşriklerinkinin karşılıklı gelmesi, bir tarafın tehdit, öteki tarafın va'd alması, rahmet âyetinin azab âyetinden sonra gelmesi, korkutucu âyetlerden sonra tergib âyetlerinin gelmesi, kevnî âyetlerden sonra tevhide ve tenzihe dair âyetlerin gelmesi vs.

Bazı durumlarda bu münasebet, muhatabların halleriyle alakalı da olabilmektedir. Mesela: "*İnsanlar* devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?"⁷⁴ âyetlerinde deve, gök ve dağ, çöldeki insanların çok sık gördükleri ve aşına oldukları şeyler olduklarından bir arada zikredilmiştir. Çünkü onların geçimleri deveye dayandığı için, bütün ilgilerini ve emeklerini ona yöneltmişlerdir. Bu hayvanlara bakım, develerin sulanması ve otların yeşermesi için suyun varlığına dayanır. Su ise yağmur ile iner, yağmur da, onların göğe sık sık bakmalarına sebeptir. Sonra onların bir sığınağa ihtiyaçları olacaktır. Bunun için de en emin yer dağlardır. Ayrıca onlar, ot ve su arayarak bir yerden diğer tarafa göçerler. Kurak sahadan otlu meraya giderler. Çöl ehli bu âyetlerin duyunca da, zihinlerinde gizli olmayan mevcut şeyler sayesinde kalplerinin derinliklerinde bunu hissederler.

⁷² Abdülazîz b. Abdüsselâm, İzz diye meşhurdur. Vakırlı çalışkan bir alimdir. 660/1261'de ölmüştür.

⁷³ Sûreler arası irtibat konusu, bu sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğu görüşüne dayanır. Oysaki, bu konuda âlimler, ileride geleceği üzere farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

⁷⁴ 88. Gâşiye, 17-20.

İki sûre arasında da münasebetten sözedilir. Örneğin; En'âm sûresinin "hamd" ile başlaması: *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı vareden Allah'a mahsustur"*⁷⁵. Bu, kulların aralarında hüküm ve karşılıklarının verilmesi konusunu işleyen Mâide sûresinin sonu ile uyumludur: *"Eğer kendilerine azabedersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır (dilediğini yaparsın). eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin, dedi. Allah: 'Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuştur, orlar da O'ndan razı olmuşlardır. işte büyük kurtuluş ve kazanç budur. Göklerin, yerin ve içlerindeki herşeyin mülkiyeti Allah'ındır. O, herşeye hakkıyla kâdirdir"*⁷⁶. Zümer sûresinde de bu iki husus bir âyette geçmektedir: *"Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile tesbih ederek, arşın etrafını kuşatmışlardır. Artık aralarında adaletle hükmolunmuş ve 'âlemlerin Rabbi olan allah4a hamdolsun' denilmiştir"*⁷⁷. Yine Hadîd sûresinin tesbih'le başlaması⁷⁸ da Vâkıâ sûresinin sonundaki tesbihi emreden âyetlerle⁷⁹ uyumludur. Kureyş sûresi ile de Fîl sûresi birbiriyle uyumludur. Çünkü Fillilerin helaki, yaz-kış demeden Kureyş'in ticaretinin yerleşmesini doğurmuştur. Ahfeş demektedir ki: Bu iki sûre arasındaki uyum, Kasas, 8. âyetindeki gibidir: *"Nihayet Fir'avn âilesi, onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı"*⁸⁰.

Bazan uygunluk, sûre başlarıyla sonları arasında gözüktür. Mesela; Kasas sûresi, Mûsâ kıssasıyla, onun davasının başlaması ve zaferi ile başlar, sonra döğüşen iki adam ile aralarındaki olayla devam eder. Allah, burada onun duasını anlatmaktadır: *"Mûsâ: 'Rabbim! Bana lütfettiğin nimetlere andolsun ki, artık suçlulara (ve suça itenlere)asla arka çıkmayacağım"*⁸¹. Sonra sûre, Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkmasını teselli ile ona döneceğini va'd ve bir de kafirlere destekçi olmama uyarısıyla bitmektedir: *"Kur'an'ı sana farz kılan Allah, elbette seni dönülecek yere döndürecektir. De ki: 'Rabbim, kimin hidayeti getirdiğini ve kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu en iyi bilendir. Sen, bu Kitab'ın sana vahyolunacağını ummuyordun. Bu ancak Rabbinden bir rahmettir. O halde sakın kafirlere arka çıkma!"*⁸². Tefsir kitapları incelenirse, daha pekçok münasebet örneği görülebilir.

⁷⁵ En'âm, 1.

⁷⁶ 5. Mâide, 118-120.

⁷⁷ 39. Zümer, 75.

⁷⁸ Bkz. 57. Hadîd, 1.

⁷⁹ Bkz. 56. Vâkıâ, 96.

⁸⁰ 28. Kasas, 8.

⁸¹ 28. Kasas, 17.

⁸² 28. Kasas 85-86.